

OSMANLI İDARESİ DÖNEMİNDE BOSNA-HERSEK

Murat AKGÜNDÜZ¹

ÖZET

Bosna-Hersek, dört asır süren Osmanlı idaresi döneminde sınır boyunda olmasından dolayı özel bir öneme sahip olmuştur. Buna bağlı olarak, Bosna-Hersek'in güvenliğini koruma amacıyla Osmanlı Devleti, pek çok defa Avusturya ve Venedik ile savaşmıştır. Ayrıca buradaki âdil Osmanlı idaresi sayesinde Bosnalılar kendi istekleriyle İslâm'ı kabul etmişlerdir. Osmanlılar da Bosna-Hersek'de kurdukları cami, medrese, tekke ve mektep gibi vakıf eserleri yoluyla bölgede İslâm medeniyeti ve kültürünün yerleşmesini sağlamışlardır. Bunun yanında, Bosna-Hersek'in yetiştirdiği Osmanlı ulemâsı, muhtelif ilimlere dair yazdıkları eserlerle İslâm kültürüne katkıda bulunmuşlardır.

BOSNIA-HERZEGOVINA UNDER THE OTTOMAN RULE

During the four centuries of the Ottoman reign, Bosnia-Herzegovina was of a special importance due to its location in the border. Therefore, the Ottoman State fought several times with Austuria and Venice to secure it. The Bosnians converted to Islam after experiencing the tolerant Ottoman rule. The Ottomans established the Islamic culture and civilization there by founding institutions, like a mosque, madrasa, tekke and school. On the other hand, the Ottoman ulemâ educated there contributed to the Islamic culture with their works about different subjects.

Anahtar Kelimeler:

Osmanlı, Bosna-Hersek, İslâmlaşma

XX. asrın sonlarında kanlı bir iç savaşa sahne olan Bosna-Hersek, Fatih (1451-1481) devrinden II. Abdülhamid (1876-1909)'in saltanatına kadar Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmıştır. Yaklaşık dört asrı geçen Osmanlı idaresi döneminde, diğer Balkan devletleri gibi Bosna-Hersek de en rahat ve huzurlu günlerini yaşamıştır. Bu çalışmada Bosna-Hersek'in Osmanlı idaresi dönemi, elden çıkışı ve İslâmlaşması ana hatlarıyla incelenecektir. Öncelikle Osmanlılar'ın burayı nasıl fethettikleri konusu üzerinde durmak gerekir.

¹ Yrd.Doç.Dr., Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğr.Üyesi

I. Bosna-Hersek'in Osmanlı İdaresine Girişi ve Eyâlet Yapısı

Bosna-Hersek'e ilk Osmanlı akınları Sultan I. Murad (1362-1389) devrine rastlayan 1386'da başlamış ve 1392'de Üsküp'ün fethinden sonra bölgede bir uç mıntıkası oluşturulmuştu. Burayı kullanarak 1415'ten itibaren Bosna'ya yönelik akınları sıklaştıran Osmanlılar, 1428-1429 yıllarından başlayarak bölgeden harac vergisi almışlardı. Son Bosna Kralı Tomaseviç (ö. 1463)'in Batı'nın desteğine güvenerek yıllık elli bin düka olan vergisini ödemeyi reddetmesi ve kendisine gelen Osmanlı elçisini öldürmek istemesi üzerine Fatih sefere karar vermişti.² Venediklilerle yapılacak bir savaşta Bosna'nın askerî yönden önemli bir merkez olması ve Fatih'in Balkan Yarımadasındaki Osmanlı hâkimiyetini pekiştirme isteği de Bosna seferinin yapılmasında etkili olmuştu. Ayrıca Fatih'in fetih siyaseti, tâbi beylikleri ortadan kaldırarak Balkanlar'ı birleştirme esasına dayandığından Bosna Krallığı ile beraber Sırbistan, Mora ve Arnavutluk'un fethi de aynı devirde gerçekleşmişti.³ Aynı zamanda Bosna, Rumeli tarafında Osmanlı Devleti'nin tabîi hududu dahilinde bulunduğundan, devletin durumunu garantiye almak için zaptedilmesi gerekiyordu.⁴ Devrin en kuvvetli donanmasına sahip olan Venedik'i sıkıştırarak tehdit edebilmek için de Bosna mutlaka fethedilmeliydi. Çünkü Osmanlı donanması Venedik karşısında henüz zayıf bir durumdaydı.⁵

1463 senesinde Fatih kumandasında yola çıkan Osmanlı ordusunun Bosna Krallığının merkezi Yayça'yı muhasara etmesi üzerine Vezîr-i a'zam Mahmud Paşa (ö. 1474)'nın verdiği teminat sebebiyle Tomaseviç üç oğluyla beraber teslim oldu. Ancak Fatih'in isteği üzerine, o sırada orduda bulunan Osmanlı ulemâsından müftî Ali Bistâmî'nin fetvasıyla suçlu bulunan Bosna Kralı idam edildi. Ardından Bosna sancak beyliğine Minnetoğlu Mehmed Bey'i tayin eden Fatih İstanbul'a döndü. Bu şekilde Bosna-Hersek'te dört asır sürecek Osmanlı hakimiyeti başlamış oluyordu. Ancak Aralık 1463'de

² Branislav Djurdjev, "Bosna-Hersek", *DİA*, VI, 298.

³ Halil İnalcık, "Mehmed II", *İA*, VII, 515-517.

⁴ Nâmık Kemal, *Evrâk-ı Perişan*, haz. Raif Karadağ-Ömer Faruk Harman, İstanbul ts., s.143.

⁵ Selahattin Tansel, *Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askerî Faaliyeti*, İstanbul 1999, s. 169.

Venediklilerle ittifak kuran Macarlar'ın Yayça'yı almaları üzerine 1464 ilkbaharında ikinci Bosna seferine çıkan Fatih, kaleyi kuşattıysa da bir sonuç alamadan geri döndü. Yayça kalesi ancak Kânûnî (1520-1566) devrinde Bosna Sancakbeyi olan Gazi Hüsrev Bey (ö. 1541)'in akınları sonucunda 1528'de tekrar Osmanlılar'ın eline geçebilmişti. Aynı bir krallık tarafından yönetilen Hersek bölgesinin tamamen ilhâkı ise 1483'de mümkün olmuştu.⁶

Fetihten sonra Serebrinice şehrindeki gümüş madeni yataklarıyla ilgili olarak hazırlanan yasaknâme, Fatih devrinde hazırlanan Bosna sancağına âit tek kânunnâme olarak bilinmektedir.⁷ Bosna sancağındaki tımar düzeni, cezâların infazı ve akıncılarla ilgili hükümleri içeren genel kânunnâme ise Yavuz Sultan Selim (1512-1520) devrinde hazırlanmıştır.⁸ Bu dönemlerde Bosna sancak beyliği yapan meşhur Gazi Hüsrev Bey, Sultan II. Bayezid (1481-1512)'in kızının oğluydu. Çünkü Fatih Kânunnâmesi'ne göre, padişah kızlarından doğan erkek çocuklara, geliri çok olan bir sancak beyliğinin verilmesi gerekiyordu.⁹ Kânûnî devrinde Nişâncılık yapan Celâl-zâde Mustafa Çelebi (ö. 1567) de, serhad boyunda olduğu için Bosna sancağının seçkin İslâm vilâyetlerinden biri olduğunu zikretmişti.¹⁰

Başlangıçta Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı bir sancak olan Bosna, stratejik ve askerî önemi sebebiyle 1580'de altı sancaktan (Bosna, Hersek, Kilis, Pojega, Orahoviçe, Kırka, İzvornik) oluşan bir eyâlet haline getirilerek Ferhad Paşa'ya tevcih edildi. 1699'daki Karlofça Antlaşması'ndan sonra Bosna eyâletinin sınırları kuzeyde Sava nehri, batıda Una nehri, güneyde bugünkü Bosna ve Dalmaçya boyu, doğuda ise Yenipazar sancağı sınırlarına kadar çekilmişti. Bu sınırlar fazla değişmeden Avusturya-Macaristan'ın 1878'de Bosna-Hersek'i işgaline dek devam etti. Eyâlet merkezliği ise Saraybosna, Travnik ve Banyaluka şehirleri arasında el değiştirmişti.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1988, II, 81-84; Tansel, *a. g. e.*, s. 170-175.

⁷ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*, İstanbul 1990, I, 480-484.

⁸ Akgündüz, *a. g. e.*, III, 375.

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 164.

¹⁰ Bk. Celâl-zâde, *Selinnâme*, haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, İstanbul 1997, s. 221.

Tanzimat devrindeki yeni idârî düzenlemeye göre, 1866'da vilâyet olarak adlandırılan Bosna'nın sancakları Saraybosna, İzvornik, Banyaluka, Bihke, Travnik, Hersek ve Yenipazar şehirlerinden oluşuyordu.¹¹ Bugün de Bosna-Hersek'in başkenti olan Saraybosna, eskiden küçük bir köy iken, Osmanlılar sayesinde büyük bir kültür merkezi hâline gelmişti.¹² Banyaluka sancağındaki Kamengrad madenleri devletin harp levâzımâtını tedârik etmek için sürekli olarak çalışırdı.¹³ Ayrıca ilk dönemlerde Bosnalı ve Sırp Hıristiyanlar, Batı tekniğinin Osmanlılar'a transferinde aracılık etmişlerdi.¹⁴

Bosna-Hersek eyâletinin Mısır ve Bağdat gibi kendine mahsus idaresi, askeri, tophanesi ve sikkeleri vardı. Dışarıdan veya içeriden eyâlete bir saldırı olduğunda Bosna Valisi, İstanbul'dan izin almadan tımarlı sipahi, yerli kulları, cebelû ve gönüllülerden oluşan askerlerini toplayıp savaşılabirdi.¹⁵ Mesela Sultan III. Murad (1574-1595) devrinde Bosna Valiliği yapan Derviş Hasan Paşa'nın sınır boylarındaki saldırılarından bıkan Avusturyalılar, İstanbul'a elçi göndererek, böyle giderse barışın bozulacağını bildirmişlerdi.¹⁶

Sultan IV. Mehmed (1648-1687) devrine rastlayan 1654 senesinde Bosna Valisi Vezir Fazlı Paşa, serhad yiğitleriyle Venedikliler'e âit olan Zadar kalesine saldırarak pek çok düşman askerini öldürmüştü ve esir ettiği 80 kişiyi İstanbul'a göndermişti. Bunun üzerine Fazlı Paşa'ya pâdişâh tarafından samur hil'at ve süslü bir kılıç hediye edilmişti.¹⁷ Ağustos 1664'de Sadrazam Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa (1635-1676) kumandasındaki Osmanlı

¹¹ Feridun Emecen, "Bosna Eyâleti", *DİA*, VI, 296. Bu konudaki yeni bir çalışma için bk. Turan Gökçe, "1699-1700 Tarihli Bosna Vilâyeti Hududnâmesi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sy. 16 (2001), s. 75-104.

¹² Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul 1986, II, 183.

¹³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 683.

¹⁴ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993, s. 23.

¹⁵ Ziya Paşa'nın *Hürriyet*, nr. 37 (24 Zilkade 1285/8 Mart 1869) tarihli makalesinden naklen İhsan Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", *Tanzimat*, İstanbul 1999, II, 818.

¹⁶ Peçevî İbrahim Efendi, *Târih*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Mersin 1992, II, 114.

¹⁷ Solak-zâde Mehmed Hemdemî, *Târih*, haz. Vahid Çabuk, Ankara 1989, II, 609.

ordusunun Avusturyalılar ile yaptığı Sen Gotar Savaşı'nda Bosna Valisi Vezir İsmail Paşa şehit düşmüştü.¹⁸ IV. Mehmed'den sonra tahta geçen II. Süleyman (1687-1691) devrinde, Venedikliler Avusturya kuvvetleriyle beraber Bosna'yı almak için harekete geçmişlerdi. Bunun üzerine Bosna Valisi Topal Hüseyin Paşa Eylül 1689 tarihinde kapı halkı ve serhad kuvvetleriyle savaşıarak düşmanları mağlup etmişti.¹⁹

1697'de Bosna Valisi Mehmed Paşa'nın ölümüyle askerî disiplin bozulunca Venedikliler Saraybosna'yı işgal etmişlerdi. Bu sebeple o sırada Hersek'deki Poçitel kalesinde sürgün olarak bulunan eski sadrazam Daltaban Mustafa Paşa (ö. 1703)'ya Bosna Seraskerliği vazifesi verilmişti.²⁰ Yine eski bir sadrazam olan Hekimoğlu Ali Paşa (1689-1758) da muhtelif tarihlerde üç defa Bosna Valiliği yapmış ve bölgedeki başarılı icraatlarıyla halkın takdirini kazanmıştı.²¹ Hekimoğlu Ali Paşa'nın 1737'de Rusya ve Avusturya'ya karşı Bosna'da yaptığı savaşlar, Bosnalı Ömer Efendi tarafından yazılan *Ahvâl-i Gazavât der Diyâr-ı Bosna* adlı eserde anlatılmıştır. Aynı zamanda bu eser, İbrahim Müteferrika (1674-1745)'nin kurduğu ilk matbaada basılan kitaplardan biridir.²²

Bosna Beylerbeyliği uç bölgede olduğu için, sınır ihtilaflarının komşu devletlerle müzakere edilmesi hususunda Osmanlı Devleti tarafından verilen özel yetkilere sahipti.²³ Nitekim 10 Ocak 1792'de Avusturya ile imzalanan Yaş Antlaşması'ndan sonra Sultan III. Selim (1789-1807) bir hatt-ı hümayûnunda, Bosna Valisi'nin bu antlaşmanın hükümlerine uymasını

¹⁸ Vahid Çabuk, *Köprülülter*, Ankara 1988, s. 110.

¹⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, 545. Bu devirdeki Bosna hakkında geniş bilgi için bk. Halil İnalcık, "Saraybosna Şer'îye Sicillerine Göre Viyana Bozgunundan Sonraki Harp Yıllarında Bosna", *Tarih Vesikaları*, II/9 (1942), s. 178-187; II/11 (1943), s. 372-383.

²⁰ Uzunçarşılı, *a. g. e.*, III/1, 575.

²¹ Uzunçarşılı, *a. g. e.*, IV/1, 331-333.

²² Uzunçarşılı, *a. g. e.*, IV/2, 517.

²³ Mehmet İpşirli, "Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, I, 211.

bilhassa istemişti.²⁴ Aynı zamanda Bosnalılar, Osmanlı Devleti'nin kuzeybatı sınırını korumak gibi önemli bir görevi üstlenmişlerdi.²⁵

Sultan II. Mahmud (1808-1839) devri vak'anüvislerinden Esad Efendi (1789-1848), Bosnalıların sert bir tabiata sahip olması sebebiyle devletin her emrine kolaylıkla itaat etmedikleri için bölgede isyanlar çıktığına dikkat çekmiş ve Cemâziye'l-evvel 1238/Ocak 1823'de Travnik şehrinde çıkan isyanın, Vali Seyyid Celaledin Paşa tarafından nasıl bastırıldığını eserinde anlatmıştı.²⁶ 1826'da Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra yeni orduya katılmayı reddeden yeniçerilerin çıkardığı isyan, Bosna Müftîsi Şerif-zâde Mustafa Nuri Efendi'nin gayretleriyle bastırılabilmişti.²⁷ Bundan beş sene sonra 1831'de tekrar ayaklanan Bosnalı Müslümanlar, a'yândan Hüseyin Ağa Gradaşeviç yönetiminde bir isyân çıkarmışlardı.²⁸

Tanzimat Fermânı'ndan sonra düzenli asker toplanması kararlaştırıldığında, Bosna-Hersek eyâletindeki halk buna uymamıştı. Bunun için meşhur tarihçi Ahmed Cevdet Paşa (1823-1895), Sultan Abdülaziz (1861-1876) devrine rastlayan 1863 senesinde bölgede bazı ıslahatlar yapmak üzere müfettiş olarak gönderilmişti. Çünkü bütün eyâletler içinde sadece İşkodra ve Bosna'dan Osmanlı ordusuna asker alınamıyordu. Bu meseleyi halletmek üzere Bosna'ya giden Cevdet Paşa, vilâyetin ileri gelenleri olan beyler ve ulemâ ile görüşerek, masrafi bölge halkından karşılanmak üzere iki alay asker tanzimine muvaffak oldu ve bu başarısı sebebiyle ikinci rütbeden Nişân-ı Osmânî ile mükafatlandırıldı.²⁹ Cevdet Paşa'nın çalışmaları sayesinde

²⁴ Bk. Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları*, Ankara 1988, s. 154.

²⁵ Besim Darkot, "Bosna-Hersek", *İA*, II, 731.

²⁶ Bk. Sahhaflar Şeyhi-zâde Esad Efendi, *Târih*, nşr. Ziya Yılmaz, İstanbul 2000, s.26-127.

²⁷ Avigdor Levy, "Osmanlı Ulemâsı ve Sultan II. Mahmud'un Askerî Islahatı", *Modern Çağda Ulemâ*, İstanbul 1991, s. 45.

²⁸ Giacomo E. Carretto, *Akdeniz'de Türkler*, trc. Durdu Kundakçı-Gülbende Kuray, Ankara 1992, s. 52.

²⁹ Geniş bilgi için bk. Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, nşr. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 1980, s. 80-110.

Bosna-Hersek, Osmanlı idaresinden çıkmadan önce rahat ve huzurlu bir dönem geçirmiş oldu.

Osmanlı idaresinin son günlerinde Bosna'da bulunan XIX. asrın meşhur edebiyatçılarından Ebüzziya Tevfik Bey (1849-1913) de, Ağustos 1877'de Bosna Vilâyeti Mektupçuluğu görevine tayin edilmiş ve burada kaldığı bir sene içinde bölgeye âit *Bosna Salnâmesi*'nin 13. sayısını yayımlamıştı.³⁰

II. Bosna-Hersek'in Osmanlı İdaresinden Ayrılması

Merkezi Rusya'da olan Slav cemiyetlerinin bölgedeki Hıristiyanları kışkırtan faaliyetleri sonucunda 1875'de Osmanlı Devleti'nin başına büyük sıkıntılar açan Hersek isyânı çıkmıştı. Bu isyân sırasında Avusturya-Macaristan İmparatoru Bosna-Hersek'teki Hıristiyanlara gönderdiği gizli bir heyetle onları desteklediğini belirtmişti.³¹ "Hersek isyânı" olarak tarihe geçen bu olaydan önce burada Müslüman, Ortodoks ve Katolikler'den oluşan bir milyon iki yüz bin civarında nüfus bulunuyordu. Sayıları Hıristiyanlara göre az olan Müslümanlar, sosyal ve ekonomik yönden bölgede üstün durumdaydı. Maliye Nezâreti'nin Bosna-Hersek'ten toplanan aşar vergisini mültezimlere vermesiyle devletle halk arasında sürtüşmeler başladı. Çünkü mültezimler halka zulmettiği gibi isyân eden ağaların çiftliklerine devlet tarafından el konuluyordu. Çiftçilerin elinde geçimlerine yetemeyecek kadar az bir hâsılât kalınca da çalıştıkları arazinin zorla sahibi olmaya kalkmışlardı. Böylece Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında ihtilaflar ortaya çıkmış oldu.³² Bulgaristan ve Sırbistan'daki küçük çiftçiler işlediği toprağın sahibiyken, Bosna'nın Hıristiyan köylüleri Müslüman ağaların topraklarında ortakçı olarak çalışıyordu. Bu durum seri bir toplumsal rahatsızlığa yol açmıştı.³³

Nihayet Hersek Hıristiyanları diğer Avrupa devletlerine problemlerini bildirince İngiltere ve Avusturya bölgedeki durumun düzeltilmesini Bâb-ı

³⁰ Âlim Gür, *Ebüzziya Tevfik Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*, Ankara 1998, s. 31.

³¹ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1972, IV, 246.

³² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1988, VII, 72-73.

³³ Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi*, trc. Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan, Ankara 2002, s. 111.

Âlî'ye bildirdi. Ardından çiftçiler hakkında bir nizâmnâme hazırlanarak Hersek'e gönderildi. Cevdet Paşa'nın müfettişliği esnasında bu nizamnâme tatbik edildiğinden geçici bir süre rahatlatma sağlandı. Ancak Rusya ve Avusturya'nın kışkırtmalarıyla ilk olarak Hersek'in Nevesin kazasındaki Hıristiyanlar, besledikleri hayvanlar için alınan ağnâm vergisini ödememek ve zabtiye erlerinin takibinden kurtulmak için Karadağ'a sığındı. Karadağ Prensi, bunların memleketlerine dönebilmesi için İstanbul'daki Rus elçisinden yardım isteyince Sadrazam Ahmed Esad Paşa (1828-1875) gereken izni verdi. Tabîî olarak Nevesin'e dönen isyâncılar kahraman gibi karşılandı ve Müslüman ağalara karşı hareketler giderek artmaya başladı. İşte bu isyâncı çetelerin zabtiye erlerini ve Müslümanları öldürmesiyle 24 Temmuz 1875'de Hersek isyânı başlamış oldu.³⁴

Bosna Valisi Derviş Paşa, hemen harekete geçmek yerine Bâb-ı Âlî'nin görüşünü sorduğu için bilmeden isyânın yayılmasını sağladı. Yine Derviş Paşa'nın Bâb-ı Âlî'den aldığı talimatla isyâncılara gönderdiği nasihatçiler de işe yaramayınca ayaklanma bütün Hersek'e ve Bosna'nın bazı sahalarına yayıldı. Bunun üzerine artık çığırından çıkmış olan isyânı bastırmak amacıyla otuz tugay piyâde ve dört bölük süvari gönderildi. Fakat dağlarda gerilla harbi yapan âsîlerle başa çıkılamadığı gibi Derviş Paşa'dan sonra kumandanlığa geçen Ahmed Hamdi Paşa, Rauf Paşa ve Mahmud Şevket Paşa da bu meseleyi çözemediler. İyice kaygılanan Sultan Abdülaziz, isyânı bastıracağını söyleyen Mahmud Nedim Paşa (1818-1884)'yı sadrazamlığa getirdi. İsyancılara destek veren Avusturya, Rusya ve Almanya, Ragüza'daki konsolosları vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne bir anlaşma zemini teklif edince Server Paşa fevkalade komiser olarak bölgeye gönderildi. Ancak daha da şımaran âsîler Bosna-Hersek'in Hıristiyan bir vali idaresinde muhtar bir şekilde Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmasını ve bazı dînî-hukûkî imtiyazların verilmesini istediler. Böylece bu teşebbüs de boşa çıkınca Müslümanlar her tarafta öldürülmeye ve malları yağma edilmeye başlandı. Kendilerini korumak

³⁴ Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, haz. İ. Miroğlu-M. Derin-M. Halacoğlu-Ö. Akdaş, İstanbul 1979, I, 69-71; Karal, *a. g. e.*, VII, 74-75.

için Müslümanlar da silaha sarıldığı için Avrupa kamuoyunda Hıristiyanların katledildiği şeklinde asılsız haberler yayıldı.³⁵

Bunun üzerine Sadrazam Mahmud Nedim Paşa, Bosna-Hersek'teki Hıristiyanlara yeni haklar ve imtiyazlar tanıyan Adâlet Fermânı'nı hazırladı. Daha önceki Gülhane ve Islahat Fermânlarında olduğu gibi Avrupa'nın baskısıyla hazırlanan Adâlet Fermânı'nı uygulamak için bir "Meclis-i İcraat" bile kurulduysa da yine netice alınamadı. Üstelik Avusturya Başbakanı Kont Andraşi'nin hazırladığı Hıristiyanlar lehine tedbirleri içeren bir nota 30 Kasım 1875'de Bâb-ı Âlî'ye verildi. Bu notada Hıristiyanlara din ve mezhep serbestliği verilmesi, iltizâm usûlünün kaldırılması, vergilerin mahallî ihtiyaçlar için harcanması ve bütün islahata nezaret etmek üzere Müslüman ve Hıristiyan temsilcilerden oluşan bir komisyon kurulması isteniyordu. Daha önce Mahmud Nedim Paşa'nın hazırladığı Adalet Fermânı da aynı hususları içerdiğinden, Bâb-ı Âlî sadece vergilerin mahallinde harcanması maddesini tadil etmek suretiyle 11 Şubat 1876'da notayı kabul etti. Ancak Ragüza'daki isyâncı reisleri notayı reddederek savaşa devam etmeye karar verdiler. Böylece barışın kurulmasına Türkler'in engel olmadığı bütün dünyaya açıklanmıştı. Ardından Bulgaristan ve Girit'de alevlenen isyânlarla Osmanlı Devleti her taraftan bir ihanet çemberiyle sarılmış oldu. Bu sırada 22 Haziran 1877'de Rusya ile başlayan meşhur "93 Harbi" Bosna-Hersek ve diğer bölgelerdeki isyâncılara bulunmaz bir fırsat sağladı.³⁶ Zaten 93 Harbi'nin menşei, Hersek isyânı sırasında gevşek davranılmasından dolayı âsîlere vakit kazandırılmasına ve bu fırsattan istifade eden Rusya'nın Sırlar ile Karadağlılar'ı kışkırtmasına dayanıyordu.³⁷

Nitekim Sırbistan ve Dalmaçya'daki Slav dernekleri tarafından desteklenen Bosna'daki çetebaşlarına verilen talimatnâmede, asıl amacın Müslümanları katlederek Sırp askerlerinin yapacağı harekâta yol açmak ve dolayısıyla bu olayı genel bir Slav ihtilaline dönüştürmek olduğu açıkça

³⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, VII, 76-79.

³⁶ Karal, *a. g. e.*, VII, 80-82.

³⁷ Bk. "Mâbeyn Başkâtibi Âtîf Bey'in Hatıraları", haz. Midhat Sertoğlu, *Hayat Tarih Mecmuası*, II/12 (1966), s. 93.

belirtmişti.³⁸ Almanya Başbakanı Bismarck da Bosna-Hersek ayaklanmasından beri Rus politikasını desteklemiş ve el altından savaşı körüklemişti. Çünkü çıkacak bir savaşta Osmanlı Devleti ezilse bile Rusya bütün askerî gücünü kullanacağı için yorgun düşecekti.³⁹ Böylece Almanya, iki siyâsî rakibinin çarpışmasından kazançlı çıkmış olacaktı. Avusturya da Bosna-Hersek'ten başlayarak bölgedeki halkları Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmış ve özellikle Arnavut aydınları arasında milliyetçilik cereyanlarının gelişmesini sağlamıştı.⁴⁰

Hersek isyânı, Avrupa kamuoyunda Osmanlı Devleti'nin aleyhindeki fikirlerin gelişmesine yol açmıştı. Bu sırada İngiltere Avam Kamarası'nda milletvekili olan Butler Johnstone (1837-1908), dağlık bölgelerde çıkan isyânların tarih boyunca bütün devletleri uğraştırdığını ve Bosna-Hersek'in dört bir taraftan isyânı kışkırtacak veya teşvik edecek ülkelerle çevrili olduğunu söylemişti. Yine Johnstone'a göre isyânın asıl sebebi, genel olarak Müslümanlar ve Hıristiyanlar, özel olarak da Katolik ve Ortodoks mezhepleri arasındaki dînî nefretti. İsyân sırasında Bosna-Hersek'teki Katolikler, Ortodokslar'a karşı Müslümanlar'ın yanında yer almışlardı. Ayrıca toprağa bağlı kavgalar, ağır vergiler ve kötü idare de dünyanın en zor yönetilebilir bölgelerinden biri olan Bosna-Hersek'teki isyânın diğer sebepleri arasındaydı. Sonuçta kavgacı ve fevrî bir tabiata sahip olan Sırp, yabancı güçlerin etkisiyle bu isyânı başlatmışlardı.⁴¹ Aynı zamanda Hersek isyânı, Avrupa politikasının ağırlık merkezinin Balkanlar'a intikal etmesine yol açmıştı.⁴²

Bu yıkıcı hareketlerin de katkısıyla Bosna-Hersek'te Osmanlı idaresinin sona ermesi, Rusya ile yapılan savaştan sonra 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması ile gerçekleşmişti. Antlaşmanın bir maddesinde, çok garip bir şekilde Osmanlı hükümrânlığı korunmakla beraber, Bosna-Hersek'in

³⁸ Mahmud Celaleddin Paşa, *Mir'ât-ı Hakikat*, I, 86-87.

³⁹ Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih Musâhabeleri*, haz. Enver Koray, Ankara 1985, s. 227.

⁴⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, 554.

⁴¹ Butler Johnstone, *Türkler: Karakterleri, Terbiyeleri ve Mînesseseleri*, trc. Hüseyin Çelik, Ankara 1996, s. 55-57.

⁴² Karal, *a. g. e.*, VIII, 15.

Avusturya-Macaristan'ın işgaline terk edildiği zikredilmişti.⁴³ Berlin Antlaşması'nın Bosna-Hersek hakkındaki bu hükmü, Osmanlı Devleti'nin geleceği açısından en uğursuz karar olarak değerlendirilmişti.⁴⁴ Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Doğu'ya genişleme siyasetini benimsediği için öteden beri Sırbistan ve Karadağ üzerinde bir himaye hakkı sağlamayı ve Bosna-Hersek'i kendi sınırları içine katmayı amaçlıyordu.⁴⁵ Böylece kendisine verilen fırsatı iyi kullanan Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'i işgal etti. Bu işgal üzerine, Müslüman halkın Osmanlı'ya bağlı kalmak istemesi ve Sırlar'ın Sırbistan'a katılmak için çete savaşı yapmaları sonucunda bölge iyice karıştı. Böylece Bosna-Hersek'e Avusturya'nın el koyması, Rusya ile ilişkilerinin bozulmasına ve I. Dünya Savaşı'nın çıkmasına zemin hazırlamıştı. Çünkü Bosna-Hersek'teki Avusturya hâkimiyeti, Balkanlar'da Cermenliğin lehine ve Slavlığın aleyhine bir koz sayılmıştı.⁴⁶ Aslında Bosna-Hersek üzerindeki Avusturya emelleri çok öncelere dayanıyordu. Nitekim XIX. asır başına rastlayan 1801 senesinde meşhur Fransız İmparatoru Napolyon Bonapart, Osmanlı Devleti'nin parçalanması planlarını hazırlarken, Avusturyalılar da kendi payları olarak Bosna'yı istemişlerdi.⁴⁷

Berlin Kongresi bittikten sonra Avusturya ve Osmanlı delegeleri arasında padişahın Bosna-Hersek'teki egemenlik haklarına zarar gelmemesini ve işgalin geçici olmasını öngören bir ek anlaşma yapılmıştı. Ancak 29 Temmuz 1878'den itibaren Avusturya Bosna'yı işgale başlayınca Müslümanlar ve Ortodokslar buna karşı çıkmışlardı. Bunun üzerine Bâb-ı Âlî, Bosna-Hersek'deki işgalin şartlarını içeren bir mukâvelenâme için Avusturya ile müzakerelere hazır olduğunu bildirdi. Tunuslu Hayreddin Paşa (1821-1890)'nın sadrazamlığı sırasında başlayan görüşmeler sonucunda 21 Nisan 1879'da Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu

⁴³ Karal, *a. g. e.*, VIII, 77.

⁴⁴ Bk. Carl Brockelman, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, trc. Neşet Çağatay, Ankara 1992, s. 312.

⁴⁵ Ali İhsan Gencer, "Tanzimat Fermanı'ndan 1876'ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu", *Doğuştan Günümüze Bilyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1993, XI, 515.

⁴⁶ Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, I, 572.

⁴⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, 45.

arasında bir mukâvelenâme imzalandı. Buna göre; eyâletin idaresi Avusturya'ya bırakılmakla beraber, padişahın hükümlerine haklarına hâlel gelmeyecek, halk dînî hürriyete sahip olacak ve bölgede Osmanlı sikkeleri tedâvülde kalacaktı. Ama bunların karşılığında Berlin Antlaşması'nda belirtilen, işgalin geçiciliği hükmü iptal edilecekti. Yenipazar sancağının Avusturya ve Osmanlı kuvvetleri tarafından birlikte korunması hakkındaki gizli madde de çıkarılınca varılan anlaşma 8 Haziran 1879'da kamuoyuna açıklandı. Böylece Bosna-Hersek meselesi Sadrazam Tunuslu Hayreddin Paşa devrinde geçici bir çözüme kavuşturulmuş oldu.⁴⁸

Ancak II. Meşrûtiyet'in ilanından sonra 5 Ekim 1908'de Avusturya resmen Bosna-Hersek'i ilhâk ettiğini dünyaya ilan etti. Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph, bu hususa dâir beyannameyi de aynı gün imzalamıştı. Bu ilhâkın, basiretsiz bir idare izleyen İttihad ve Terakkî'nin, devlete zaten kağıt üzerinde bağlı olan Bosna-Hersek, Doğu Rumeli ve hatta Girit'ten mebus seçmeye teşebbüs etmeleri yüzünden gerçekleştiği de ileri sürülmüştür.⁴⁹ Ayrıca Bosna-Hersek'in ilhâkı sebebiyle Avusturya'nın müttefiki olan Almanya ile de ilişkiler bozulduğu gibi İttihatçı *Tanîn* gazetesi, Viyana'nın bu işe girişmesindeki amacın, Osmanlı meşrûti rejimine darbe indirmek olduğunu yazmıştı.⁵⁰ Böylelikle Bosna-Hersek resmen Osmanlı Devleti'nden koparıldığı halde Avusturya Büyükelçisi ile Bâb-ı Âlî arasında imzalanan konvansiyonda, bölgedeki Müslümanların dînî lideri olan reisü'l-ulemânın yine İstanbul'daki Meşihat Makâmı tarafından tayin ve azledileceği zikredilmişti. Bu şekilde Osmanlı idaresinden çıkan yerlerde bile padişahın dînî reislik sıfatı hukûken devam etmiş sayılıyordu.⁵¹

⁴⁸ Atilla Çetin, *Tunuslu Hayreddin Paşa*, Ankara 1988, s. 198-200.

⁴⁹ Şeyhülislâm Cemâleddin Efendi, *Siyâsî Hâtıralarım*, haz. Ziyaeddin Engin, İstanbul 1978, s. 44; Danişmend, *a. g. e.*, IV, 366.

⁵⁰ Feroz Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, çev. Ahmet Fethi, İstanbul 1999, s. 15.

⁵¹ İlber Ortaylı, "Tanzimat Devri ve Sonrası İdari Teşkilat", *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul 1999, I, 301.

Ayrıca Bosna-Hersek'te kalan Osmanlı Devleti'ne âit emlak ve malların karşılığında Avusturya'nın üç milyon lira vermesine karar verilmişti.⁵² Bunun yanında, Bosna-Hersek'in ilhâkı sebebiyle Avusturya mallarına ambargo uygulanmaya başlanmıştı. Ambargo sebebiyle büyük bir ticârî zarara uğrayacağını düşünen Avusturya hükümetinin Dışişleri Bakanı Aehrenthal, Osmanlı Devleti nezdinde meseleyi çözmesi için Yahudi asıllı meşhur Macar Türkolog Arminius Vambery (1831-1913)'ye başvurmuştu. Ancak Vambery'nin fazla uğraşmasına gerek kalmadan ambargo konusunda geri adım atan taraf Osmanlı Devleti olmuştu.⁵³

Rusya ise, başlangıçta Avusturya'nın Bosna'yı resmen işgaline öfkelense de, Almanya'nın, bu durumu kabullenmezse sonuçlarına katlanacağı şeklindeki ihtarı sebebiyle sesini çıkaramamıştı.⁵⁴ Bunun yanında, 1909'da Avusturya ile imzalanan bir anlaşma ile, Bosna-Hersek'in işgaline razı olması karşılığında Rusya Boğazlar'ın açılmasını talep ettiyse de uluslararası arenada kabul görmemişti.⁵⁵ Ayrıca Bosna-Hersek'in ilhâkı, Arnavutlar'ın da kendi emniyetleri hakkında endişeye düşmesine sebep olmuştu.⁵⁶

İlhâktan üç ay sonra Bosna-Hersek Cemiyet-i Hayriyye-i Osmâniyyesi tarafından 22 Zilhicce 1326/14 Ocak 1909'da Meclis-i Mebûsân ve Sadrazamlığa telgraflar gönderilerek Müslümanların hukuk ve menfaatlerinin muhafaza edilmesi talep edilmişti. Ayrıca Sadrazamlığa gönderilen lâyihada, Avusturya idaresini istemeyen Müslümanlar'ın hicret etmek zorunda kalacağı zikredilmişti.⁵⁷ Aynı şekilde, bölgenin artık resmen Osmanlı Devleti'nden

⁵² Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1987, s. 12.

⁵³ Mim Kemal Öke, *Saraydaki Casus*, İstanbul 1991, s. 268.

⁵⁴ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, çev. Birtane Karanakçı, Ankara 1993, s. 295.

⁵⁵ Alan Bodger, "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu*, s. 107.

⁵⁶ Karal, "Mehmed V", *İA*, VII, 558.

⁵⁷ Selçuk Günay, "Bosna-Hersek'in Avusturya Tarafından İşgali Üzerine Bosnalılar'ın Çektiği Telgraflar ve Düşündürdükleri", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, III/29 (1989), s. 45-47.

kopuşundan 11 sene sonra üç yüz bin Bosnalı Müslüman adına 21 Şubat 1919'da İstanbul'a bir telgraf daha gönderilerek, halife sıfatını taşıyan Sultan Vahidüddin (1918-1922)'in kendi hukuklarını koruması istenilmişti.⁵⁸ Böylece Bosna-Hersek gibi Osmanlı idaresinden ayrılan yerlerdeki Müslümanların da, pâdişâhı halife olarak tanımaya devam ettikleri görülmektedir.

III. Bosna-Hersek'in Müslümanlaşması ve İslâm Kültürünün Burada Yerleşmesi

Fatih'in Bosna'yı ilk fethinden itibaren bölge halkı yeni idârecilerinin dini olan İslâm'ı kabul etmeye başlamışlardı. Bu konuda yaygın olan kanaata göre, Osmanlı fethi sırasında Katolik Macarlar'ın ve Ortodoks Sırp'ların baskısı altında bulunan Bosnalılar, Hıristiyanlığın "Bogomil" mezhebine mensuptu. XIII. asırdan beri Papaların baskısı altında ezilen Bogomiller vaftiz yapılması, haç takılması ve Hz. İsa'ya ulûhiyet sıfatı verilmesi gibi Katolikliğe âit her şeyi reddeder ve diz çökerek ibadet ederlerdi. Ayrıca şarap içmeyi hoş görmezler ve ruhbanlığın her türlü şeklinden uzak olan sade bir dînî hayatı savunurlardı.⁵⁹ İslâm dîni ile benzerlik gösteren bu inançları ve Osmanlılar'ın âdil idaresi sayesinde kısa bir sürede Müslümanlaşan Bosnalılar saray ve devlet hizmetinde istihdam edilmişlerdi. Bosnalılar'ın bu İslâmlaşma süreci sırasında Osmanlı Devleti'nin hiçbir müdahalesi ve baskısı olmadığı gibi din serbestliğine, rûhânî sınıfların imtiyazına, mahallî örf ve âdetlere riâyet edilmişti.⁶⁰ Ayrıca Fatih, fetihten hemen sonra Bosna'daki Latin papazlarına bir ferman vererek kiliseler ile rahiplerin can ve mallarının devletin güvencesi altında olduğunu açıklamıştı.⁶¹ Böylece Bosnalı gayr-i

⁵⁸ Türkgeldi, *a. g. e.*, s. 176.

⁵⁹ T. W. Arnold, *İntişâr-ı İslâm Târîhi*, trc. Halil Hâlid, İstanbul 1343, s. 202-205. Ayrıca bk. M. Tayyib Okiç, "Neşredilmemiş Bazı Türk Kaynaklarına Göre Bosna Hıristiyanları (Bogomiller)", trc. Salih Akdemir-Recep Duran, *İslâmî Araştırmalar*, VI/4 (1993), s. 235-248.

⁶⁰ Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1988, s. 108.

⁶¹ Krş. Mehmet Şeker, *Anadolu'da Birarada Yaşama Tecrübesi*, Ankara 2000, s. 151-152.

müslimlerle Müslümanlar arasında karşılıklı dostluk ve güvene dayanan ilişkilerin temeli atılmıştı.

Tarihi rivayete göre, Müslüman olmalarının karşılığında Boşnaklar'ın çocukları da babalarının ricasıyla devşirme olarak saraya ve Bostancı Ocağı'na alınır. Hıristiyan ailelerinin çocuklarından alınan devşirmelerden ayırmak için de bunlara "Poturoğulları" denirdi.⁶² Bosna ve Arnavutluk'tan devşirilen çocuklar, bugün Türk-İslâm Eserleri Müzesi olan Sultan Ahmed'deki İbrahim Paşa veya At Meydanı Sarayı'nda eğitilirdi.⁶³ 1544-1611 yılları arasında aslen Bosnalı olan dokuz kişi padişahın mutlak vekîli olan vezîr-i a'zamlık makamına kadar yükselmişti.⁶⁴ Bunlar arasında en meşhuru olan Sokollu Mehmed Paşa (1512-1579) Kânûnî, II. Selim (1566-1574) ve III. Murad (1574-1595) devirlerinde görev yapmış ve pek çok hayır eseri miras bırakmıştır. Hatta Sokollu Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra ortaya çıkan idârî boşluğun, Osmanlı Devleti'nin geleceği açısından kötü sonuçlara yol açtığı ileri sürülmüştür.⁶⁵

Osmanlılar'ın Müslüman olan Bosnalılar'a önceki idare döneminde gasbedilen mallarını ve topraklarını geri vermesi de İslâmlaşma sürecini hızlandıran bir etken olmuştu. Ayrıca bölgedeki topraklar tahrîr edilerek önceden asil sınıflara ve senyörlere âit olan mülkiyet hakkı devlete intikal etmiş ve köylü sınıfının sıkıntıları giderilmişti.⁶⁶ Böylelikle din değiştiren toprak sahiplerine malları bırakıldığı için, ortaçağın feodal toprak yapısını XX. asra kadar sürdüren tek bölge Bosna olmuştu.⁶⁷

Bosna-Hersek'teki İslâmlaşma şehir ve köy çevrelerinde birlikte yürüdüğünden sağlam bir zemine kavuşmuştu. Ayrıca Fatih İstanbul'a naklettiği Bosnalı Hıristiyanların yerine Türk âileleri yerleştirerek bölgedeki

⁶² Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 301; Abdülkadir Özcan, "Devşirme", *DİA*, IX, 255.

⁶³ Uzunçarşılı, *a. g. e.*, s. 306.

⁶⁴ Arnold, *a. g. e.*, s. 206.

⁶⁵ Bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, 54.

⁶⁶ İnalcık, "Mehmed II", *İA*, VII, 518.

⁶⁷ Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi*, s. 45.

Müslüman nüfusunun artmasını sağlamıştı.⁶⁸ Sınır bölgesi olduğundan dolayı Bosna'ya devlet tarafından büyük bir ehemmiyet verilmesi de yerli Müslümanların itibar kazanmasına yol açmıştı.⁶⁹ Aynı zamanda Bosna ve Arnavutluk bölgelerinin İslâmlaşması, Osmanlılar'ın Balkanlar'a sağlam bir şekilde yerleşmesini sağlamış ve Macaristan'da Budin'e kadar ilerlemelerinde önemli rol oynamıştı.⁷⁰

Sultan II. Mustafa (1695-1703) devrine rastlayan Şevval 1113/Mart 1702'de Bosna Beylerbeyi, müftüsü ve kadılarına hitaben yazılan hükümde, Müslüman ahalinin namaz, oruç, hac ve zekât ibadetleri konusunda bilgisiz olması sebebiyle ulemâdan Şeyh Muhammed'in üç arkadaşıyla beraber bölgeye gönderildiği ve onlara her türlü yardımda bulunulması gerektiği zikredilmişti. Bunun yanında, Bosna'daki bütün kadıların, Müslümanların dînî eğitiminden sorumlu olduğu önemle belirtilmişti.⁷¹ Bu hükümden anlaşıldığına göre, XVIII. asır başında Bosnalı Müslümanların ibadetlere dair ilmihal bilgileri zayıf olduğu için devlet tarafından gerekli tedbir alınarak, İstanbul'dan dört kişilik bir ulemâ grubu halkı aydınlatmak üzere gönderilmişti. Aynı zamanda böyle bir tedbir alınması, Bosna'ya Osmanlı Devleti'nin ne kadar önem verdiğini gösteriyordu.

⁶⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 154.

⁶⁹ Djurdjev, "Bosna-Hersek", *DİA*, VI, 299. Bosnalı Müslümanların Osmanlı Devleti'ndeki yeri hakkında bk. A. Suceşka, "The Position of the Bosnian Moslems in the Ottoman State", *International Journal of Turk Studies*, I/2, Wisconsin 1980, s. 1-24.

⁷⁰ Feridun Emecen, "Kuruluşta Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Devleti Tarihi*, I, 17. Millî şâirimiz Mehmed Âkif (1873-1936) de Kastamonu Nasrullah Câmii'nde verdiği bir vaazda; "Boşnak Slavlığını, Arnavut Latinliğini, Pomak Bulgarlığını ...elhâsıl her kavim kendi kavmiyetini bir tarafa atarak Halîfe-i Müslimîn'in etrafında toplanmış, Kelimetullâh'ı i'lâ için canını, kanını, bütün varını gülle gülle, koşa koşa feda etmişti" diyerek Bosnalılar'ın tarih boyunca Osmanlı birliğindeki rolüne değinmişti (Bk. Abdülkerim Abdülkadiroğlu-Nuran Abdülkadiroğlu, *Mehmed Âkif'in Kur'ân-ı Kerîm'i Tefsiri Mev'ıza ve Hutbeleri*, Ankara 1991, s. 147).

⁷¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Mithinme Defteri*, nr. 112, s. 192-193'den naklen Rifa'at Ali Abou el-Haj, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Oktay Özel-Canay Şahin, Ankara 2000, s. 146-147.

Ayrıca Müslümanların yaptırdığı cami, medrese, imaret ve kervansaray gibi hayır eserleri de Bosna-Hersek'in bir İslâm yurdu olmasına yardım etmişti. Evliya Çelebi (1611-1684), XVII. asır sonlarında ziyaret ettiği Saraybosna'da 77 tanesinde Cuma kılınan 177 cami, 100 mescid, 18 medrese, bir büyük Mevlevihane ile 47 tekke, 180 sıbyan mektebi, 3 kervansaray ve 7 imâret bulunduğunu söylemektedir.⁷² Evliya Çelebi'nin bahsettiği bu Bosna Mevlevihanesi, "Âsitâne" denilen büyük tekkeler dışında, Osmanlı sınırları içinde bulunan 76 Mevlevî zâviyesinden biridir.⁷³ Saraybosna'nın Bendbaşı mevkiinde bulunan Mevlevîhâne'nin faaliyeti 1924'de durmuş ve 1959'da binası da yıkılmıştır. Ayrıca Osmanlı saray çevresinin rağbet ettiği Halvetîlik tarîkatına âit tekkeler de Bosna-Hersek'in muhtelif yerlerinde inşâ edilmiştir.⁷⁴

Bunun yanında, XIV-XX. asırlar arasında Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Karadağ'da Osmanlılar tarafından 105 medrese inşa edildiği tesbit edilmiştir.⁷⁵ Bosna-Hersek'in 1908'de resmen Osmanlı idaresinden ayrılmasından sonra da, burada bulunan vakıfların Avusturya hükümeti tarafından korunduğunu ve geliştirildiğini, meşhur şâirimiz Yahya Kemal (1884-1958) bir makalesinde zikretmektedir.⁷⁶

Diğer taraftan, Bosna-Hersek'ten yetişen bazı Osmanlı ulemasının da yazdığı eserlerle İslâm-Türk kültürünü günümüze kadar yaşattıkları söylenebilir. Mesela Bosna'nın Akhisar (Prusac) kasabasında doğan ve burada kadılık yapan Hasan Kâfi Efendi (1544-1615), Arapça olarak mantık, kelâm, fıkıh ve biyografi dallarında on sekiz eser yazmıştır. Bunlar arasında en çok tanınan siyasetnâme mahiyetindeki *Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Âlem* adındaki eserinde, Osmanlı Devleti'nin gerileme sebepleri ve alınması gereken tedbirler geniş olarak anlatılmıştır. Bugün Saraybosna'da bir cadde Hasan Kâfi'nin adını taşımaktadır ve 1995'den itibaren Bosna-Hersek liselerinde

⁷² Bk. *Seyahatnâme*, İstanbul 1315, V, 430-433.

⁷³ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1953, s. 335.

⁷⁴ Mehmet İbrahimi, "Eski Yugoslavya'da İslâm Kültürünün Yerleşmesinde Tarikatların Önemi", *İslâmî Araştırmalar*, VI/4 (1993), s. 258.

⁷⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1999, I, 245.

⁷⁶ Bk. *Eğil Dağlar*, İstanbul 1985, s. 303.

okunan ders kitaplarında hayatı ve eserleri anlatılmaya başlanmıştır.⁷⁷ En meşhur eseri olan *Usûlü'l-Hikem*, Koçi Bey (ö. 1651) ve Kâtip Çelebi (1609-1657)'nin siyâsetnâme tarzındaki eserlerinin bir öncüsü olarak kabul edildiği gibi Fransızca, Almanca ve Macarca'ya da çevrilmiştir.⁷⁸

“Koca Müverrih” lakabıyla tanınan Hüseyin Efendi (ö. 1644) ise, Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey Câmii Kütüphanesi'nin hâfız-ı kütübünün oğludur. Reîsü'l-Küttâblık gibi önemli bir göreve kadar yükselen Hüseyin Efendi, *Bedâiü'l-Vekâyi* adlı dünya tarihi mahiyetinde bir eser yazmıştır.⁷⁹ 1961'de Moskova'da iki cilt olarak tıpkıbasımı yapılan bu eserde, Fatih Sultan Mehmed'in hazırlattığı *Kânunnâme-i Âl-i Osman*'ın bir nüshası da mevcuttur. Hüseyin Efendi, Reîsü'l-Küttâblık yaparken bu kânunnâmeyi Dîvân-ı Hümâyûn'daki asıl nüshasından istinsah ederek eserine almıştır.⁸⁰

Tefsir sahasında yazdığı eserlerle tanınan Muhammed b. Musa el-Bosnevî (1595-1633-34) de Bosna-Hersek'in yetiştirdiği Osmanlı ulemâsından biridir. İlmiye mesleğinde ilerleyerek Sahn-ı Semân Müderrisliği ve Halep Kadılığı yapan bu zât, *Tefsîriü Sûreti'l-Fâtiha*, *Tefsîriü Sûreti'l-Feth* ve Beyzâvî'nin meşhur tefsîrine yazdığı *Hâşiye 'alâ Envâri't-Tenzîl ve Esrâri't-Te'vîl* gibi eserleri kaleme almıştır.⁸¹ Abdullah Bosnevî (ö. 1644) de, Muhyiddîn-i Arabî'nin meşhur eseri *Füsûsu'l-Hikem*'i şerh etmiştir. Ayrıca Mehmed Nergisî (ö. 1635), Ahmed Sûdî (ö. 1596), Mostarlı Şeyh Fevzi (ö. 1747) ve Ahmed Vahdefî (ö. 1598), Bosna'nın yetiştirdiği dîvân şâirleridir.⁸²

Sultan Abdülaziz devrinde Şeyhülislâmlığa tayin edilen Hacı Mehmed Refîk Efendi (1813-1872) de Bosnalıdır ve XIX. asrın en önemli İslâm hukukçularından biri olarak kabul edilmiştir. Bu zâtın Fatih Câmii'nde

⁷⁷ Bk. Muhammed Aruçi, “Hasan Kâfî Akhisârî”, *DİA*, XVI, 326-329.

⁷⁸ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, trc. Coşkun Üçok, Mersin 1992, s. 160.

⁷⁹ Babinger, *a. g. e.*, s. 204-205.

⁸⁰ Akgündüz, *a. g. e.*, I, 90.

⁸¹ Bekir Sadak, “Bosnevî”, *DİA*, VI, 306.

⁸² Djurdjev, “Bosna-Hersek”, *DİA*, VI, 304.

düzenlenen cenaze merasimi esnasında gözyaşları içinde konuşan Ahmed Cevdet Paşa; “bugün fikhın hazinesini defnediyoruz” demiştir.⁸³

Sonuç

Dört asır gibi uzun bir süre boyunca Osmanlı toprağı olarak kalan Bosna-Hersek, bugün de Balkan Yarımadasındaki önemli mevkiini korumaktadır. Osmanlılar uzun idareleri döneminde sınır boyunda olmasından dolayı Bosna-Hersek’e büyük bir önem vermişlerdir. Bunun için Bosna Valisi’ne gerektiğinde halktan asker toplayarak savaşıma yetkisi tanınmıştır. Osmanlı ordusuna harp âletlerini yapmak için gerekli olan madenlerin de Bosna-Hersek’in Banyaluka şehrinde olması, bölgenin askerî yönden ne kadar stratejik bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Tarih boyunca Venedikliler’in ve Avusturyalılar’ın bölgeyi ele geçirmek için akınlar yapması da bunu teyid etmektedir.

Fethin ardından bir sancak beyliği şeklinde yönetilen Bosna-Hersek, askerî önemi sebebiyle Sultan III. Murad devrinde ayrı bir eyâlet haline gelmiş ve Tanzimat devrindeki yeni düzenlemeye göre de vilâyet olarak adlandırılmıştı. Bölgenin elden çıkış süreci ise, “93 Harbi” diye bilinen Osmanlı-Rus Savaşı’nın ardından 1878’de imzalanan Berlin Antlaşması ile başlamış ve 1908’de Avusturya ilhâkının resmîleşmesiyle sonuçlanmıştır.

Bosna-Hersek’teki âdil Osmanlı idaresi, yerli halkın kolaylıkla İslâm’ı kabul etmesinde etkili olmuştur. Bunun sonucunda Balkanlar’da Arnavutlarla beraber Boşnaklar da tamamına yakını Müslümanlaşan milletler arasında sayılmıştır. Ayrıca Bosnalılar’ın İslâm ile benzerlikler gösteren Hıristiyanlığın Bogomil mezhebine mensup olmalarının da Müslümanlaşmada payı büyüktür. Bunun yanında, vakıf eserleri olarak kurulan ve günümüzde hâlâ ayakta kalmaya çalışan cami, medrese, mekteb, tekke ve zâviyelerin Bosna-Hersek’in hâlâ Müslüman bir kültüre sahip olmasını sağladığı şüphesizdir. Hırvatlar’ın Bosna iç savaşı esnasında Mostar’daki köprüyü yıkmaları, bu zengin İslâm mirasına karşı duydukları nefretten kaynaklanmıştır.

⁸³ Hasan Basri Erk, *Meşhûr Türk Hukukçuları*, İstanbul 1958, s. 240.

Bosna-Hersek'in yetiştirdiği Osmanlı ulemâsı da muhtelif konularda yazdıkları eserleriyle ilim ve kültür mirasını gelecek nesillere aktarmışlardır. Aynı zamanda Bosna-Hersek'den böyle ulemânın çıkması, bölgenin ilmî yönden de zengin bir birikimi olduğunu ifade etmektedir. Bu zengin ilmî birikimin bir kısmının saklı olduğu Saraybosna'daki Şarkiyat Enstitüsü Kütüphanesi de, ne yazık ki savaş sırasında tahrib edilmiştir.